

R E C E N Z I J A

Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija

Sudarytoja Vida Savoniakaitė. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto I-kla, 2011. 518 p.

Lietuvos mokslo padangėje pasirodė ilgai lauktas ir reikalingas Lietuvos istorijos instituto mokslininkų inicijuotas dalykinis žinynas *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija* (1), kurioje, pasak jo sudarytojos Vidos Savoniakaitės, nagrinėjama etnologijos, antropologijos mokslo istorija ir metodologija, taip pat supažindinama su mokslinių tyrimų tematika, sąvokomis, metodais, rezultatais (2). Sukurta nuotraukomis, vaizdo ir garso įrašais papildyta internetinė žinyno versija „Lietuvos tapatybė. Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija“ (3) leis lengvai pasiekti norimą informaciją ir, tikėtina, operatyviai tęsti šį puikų sumanymą. Viltingas siekis suvienyti artimų mokslo sričių – etnologijos ir sociokultūrinės antropologijos, iš esmės tiriančių tas pačias temas ar objektus, mokslininkų pajėgas. Taip prasiplečia galimybės naudotis įvairesniais metodologiniais instrumentais ir visapusiškiau suvokti tiriamuosius reiškinius.

Per stebėtinai trumpą laiką, vos pustrėčių metų, nuveiktas ištis rimtas darbas: išleista knyga ir sukurtas internetinis puslapis. Tam buvo sutelktas penkiasdešimties autoritetingų įvairių sričių mokslininkų iš Lietuvos mokslo ir studijų institucijų būrys. Lietuvos istorijos ir Matematikos ir informatikos institutų 2008–2010 m. vykdytą mokslinių tyrimų projektą „Tautinis identitetas: lokalių bendruomenių lyginamosios perspektyvos globalizacijoje“, kurio rezultatas ir yra ši enciklopedija, finansavo Lietuvos mokslo taryba.

Enciklopedijos sudarytoja Vida Savoniakaitė įvade pirmuoju sakiniu nusako savitą, universaliosioms ir daugeliui specializuotų enciklopedijų nebūdingą šios enciklopedijos koncepciją: „Enciklopedija yra įvadas į Lietuvos etnologijos, antropologijos mokslo istoriją“ (4). Knygos anonse figūruoja žodis „nagrinėjama“, taip pat nurodoma, kad knyga yra „kartu ir apžvalga, mokslinė polemika, tyrimų ir tyrimų išvalgos bei rezultatai. <...> Atskleidžiami tarpdisciplininiai požiūriai“. Vadinasi, galima tikėtis ne tik faktinių žinių, kaip įprasta daugelyje klasikinės formos ir turinio enciklopedijų, bet ir tiriamojo diskusinio pobūdžio tekstų. Norint teisingai suvokti šio leidinio vertę, mastą, privalumus, trūkumus ir galbūt tolesnės veiklos gaires, tenka atkreipti dėmesį į enciklopedijos termino ir žanro sampratą, pasidomėti lietuviškų enciklopedijų leidimo istorija ir tame kontekste esančių lituanistinio (plačiaja prasme) pobūdžio enciklopedijų, žinynų leidyba bei dabartine būkle.

Enciklopedijų leidybos istorija Lietuvoje neapima net šimtmečio: pirmoji *Lietuviškoji enciklopedija* pasirodė 1931 m.; specializuotos dalykinės, pavyzdžiui, *Medicinos enciklopedija* (1991–1993), *Vaikų enciklopedija* (1994), *Žurnalistikos enciklopedija* (1997), *Lietuvių kalbos enciklopedija* (1999; 2008), *Lietuvių literatūros enciklopedija* (2001) ir kt., pradėtos leisti XX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais – XXI a. pradžioje (5). Rezultatai, pasak šviesios atminties

(1) *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*. Sud. Vida Savoniakaitė. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto I-kla, 2011.

(2) Ten pat, p. 518.

(3) *Lietuvos tapatybė. Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija* [žiūrėta 2012 08 09]. Prieiga per internetą: <http://identitetas.mch.mii.lt/index.asp>

(4) *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*. Sud. Vida Savoniakaitė. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto I-kla, 2011, p. 8.

(5) *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. V tomas. Dis–Fatva. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004, p. 502.

akademiko, fizikos profesoriaus Zenono R. Rudziko, stebina daugelį jo kolegų užsienyje: „3,5 mln. gyventojų šalis leidžia keturkalbį fizikos žodyną, leidžia 20 tomų visuotinę enciklopediją“ (6). Deja, etnologijos, antropologijos, folkloristikos, tautosakos enciklopedijos iki šiol neturėjome, o įvairios mitologijos enciklopedijos (7), žinynai (8), žodynai (9) su retomis išimtimis yra versti iš kitų kalbų. Daugelis etnologijos ir antropologijos mokslų sąvokų ir terminų yra įtraukti į pasaulio universaliąsias enciklopedijas, aktualūs lietuviški dalykai randami visų laikų visuotinėse lietuviškose enciklopedijose.

Lietuviško tautosakos ir mitologijos žodyno projekto idėją ir probleminius aspektus akademine spaudoje 2000 m. yra aptarusi Daiva Vaitkevičienė, nurodydama, kad apie mitologinio žodyno poreikį jau 1979 m. rašė ir Algirdas Julius Greimas, kuris sakėsi turįs apie 50–60 žodyno straipsnių (10). Solidus tokio žodyno pagrindas galėtų būti Rimanto Balsio monografijoje *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro* (11) susisteminta, aprašyta ir įvairiausiai aspektais išanalizuota per šimtą religinių ir mitologinių personažų. Tačiau lietuvių mitologijos enciklopedijos ar žodyno idėja kol kas neįgyvendinta. Ar nebūtų išmintinga, kad tai taptų jau pradėto darbo – etnologijos ir antropologijos enciklopedijos – tąsa?

Vartant Lietuvoje išleistas enciklopedijas ir lyginant jas su *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*, norom nenorom iškyla šio leidinio kaip enciklopedijos klausimas bei daugelis kitų – vardyno sudarymo principų, straipsnių stilistikos, struktūros – klausimų. Trumpai ir tiesiai sakant, viskas šioje enciklopedijoje yra kitaip negu įprasta.

Formalioju požiūriu *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija* tik iš dalies atitinka šiuo metu mūsų šalyje išsigalėjusį enciklopedijos apibrėžimą (12), nes nei apimtimi, nei turiniu neapėrija svarbiausių Lietuvos etnologijos ir sociokultūrinės antropologijos žinių visumos. Nurodoma, kad tai yra įvadas į šių mokslų istoriją, nežadant, kad po įvado bus koks nors tęsinys, juolab kad spausdintoje enciklopedijos versijoje sąvokos jau „suguldytos“ nuo A iki Z. Būtų apmaudu, jeigu pasikartotų nutrūkusių veiklų, vykdytų pagal trumpalaikio finansavimo projektus, istorija. Nesektinos praktikos pavyzdžių yra: milžinišką keleto mokslo institutų įdirbį turinti etnologijos, folkloro, kalbos, istorijos, archeologijos lituanistikos paveldo informacinė sistema „Aruodai“ jau berods nuo 2008 m. yra sustingusi, projektas nebefinansuojamas. Toks pat ar dar blogesnis likimas ištiko ir keletą kitų panašaus pobūdžio duomenų bazių ar informacinių sistemų. Akivaizdu, kad solidžių, didelės apimties informacinių leidinių / sistemų – enciklopedijų, žodynų, duomenų bazių ir pan. – kūrimas ir palaikymas negali būti atliekamas priešokiais. Šiems ilgalaikiams darbams reikia labai daug žinių, žmogiškųjų

(6) Zemlickas, Gediminas. Visuotinė lietuvių enciklopedija: sutelks ar supriešins? *Mokslo Lietuva*, 2002, Nr. 10(256) gegužės 23–birželio 5 d. [žiūrėta 2012 08 11]. Prieiga per internetą: <http://mokslo-lietuva/2002-2004/200210/20021001.htm>

(7) *Mitologijos enciklopedija*. Iš latvių kalbos vertė I. T. Ermanytė, L. Kudirkienė, R. Kvašytė, Ž. O. Markevičienė, D. Murmulaitytė, I. N. Sisaitė, G. Šlapelytė, R. Zajančauskaitė. Vilnius: Vaga, 1997–1999; Philip, Neil. *Mitologijos enciklopedija*. Vilnius: Aktėja, 2005.

(8) Veličkienė, Aleksandra Teresė. *Antikos mitologijos žinynas*. Vilnius: Alma littera, 2008.

(9) Beresnevičius, Gintaras. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*. Vilnius: Aidai, 2001; Lecouteux, Claude. *Germanų mitologijos žodynas*. Vilnius: Aidai, 2006.

(10) Vaitkevičienė, Daiva. Tautosaka ir mitologija: žodyno projektas. *Tautosakos darbai*, 2000, t. 12(19), p. 48–52; 49.

(11) Balsys, Rimantas. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto 1-kl., 2006 (antras papildytas leidimas 2010).

(12) Enciklopedija (gr. Enkyklopaideia < enkyklios – visuotinis + paideia – auklėjimas) apibrėžiama kaip mokslinis informacinis leidinys, kuriame pateikiama įvairių ar kai kurių mokslo bei visuomenės gyvenimo sričių svarbiausių žinių visuma. Žr.: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. V tomas. Dis–Fatva. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004, p. 500.

resursų, laiko ir jėgų, teoriškai jie turėtų būti mokslo institutų planiniais iš biudžeto finansuojamais darbais.

Aptariamąsios enciklopedijos apimtį ir turinį lėmė vykdomo projekto sąlygos: savaime suprantama, kad per dvejus–trejus metus kokybiškai galima parengti vieną tomą. Juolab kad užduotis daugiaplanė: reikia ne tik pateikti patikimas ir naujausias žinias, bet ir suderinti dviejų mokslų – etnologijos ir antropologijos – interesus, turinyje atskleisti lietuviškos tapatybės aspektus.

Enciklopedijos idėjos sumanytojai, gerai besiorientuojantys užsienio šalių sociologinėje ir antropologinėje mokslinėje literatūroje, surado ir pritaikė vakarietišką šių mokslų enciklopedijoms, žinyams ir žodynams būdingą modelį (13). Nors išvardyti bent penki leidiniai, kuriais remiantis apsispręsta, kokia turi būti lietuviškoji etnologijos ir antropologijos enciklopedija, regis, turinio ir formos prototipu tapo Alano Barnardo ir Jonathano Spencerio *Socialinės ir kultūrinės antropologijos enciklopedija* (14). Taigi Lietuvos etnologijos ir antropologijos mokslų istorijoje pradėta nauja tradicija, turinti aiškius „kilmės dokumentus“.

Enciklopedijos šerđį sudaro 101 vardyno sąvoka. Sąvokos suskirstytos į šešias stambias skirtingo lygio ir apimties temas: „Mokslas, metodai ir mokslo sąvokos“ (21 sąvoka); „Regionas ir vieta“ (22 sąvokos); „Religija ir tikėjimai“ (9 sąvokos); „Bendruomenė“ (11 sąvokų); „Amžius, giminystė ir šeima“ (14 sąvokų); „Kultūros ženklai“ (24 sąvokos). Straipsniai išdėstyti abėcėlės tvarka nuo A iki V (nors turinyje nurodoma A–Z, paskutinis straipsnis V – „Verslai“) (15).

Vardyno sąvokų ir temų atrankos principas apibūdintas lakoniškai: „Vardynas ir temos rodo Lietuvos istorijoje labiausiai tiriamus objektus“ (16) (tolesnis aiškinimas pastraipoje dar abstraktesnis). Ar tai reikštų, kad menčiau ištirti, bet svarbūs dalykai į enciklopediją nepatektų? Tikslus ir aiškus principų, dėl kurių, neabejotina, rengėjai rimtai diskutavo ir kurių nutarta laikytis sudarant vardyną, išdėstymas neleistų abejoti ar bent paaiškintų jų logiką.

Gilinantį į enciklopedijos vardyno sąvokas ir temas, mintys krypsta į XX a. (su)kurimą (17) ir iki šiol naudojamą bei tobulinamą etnologijos objektų klasifikaciją. Vienas paskutiniųjų, nors ir neišbaigtas, variantas pateiktas „Aruodų“ informacinėje sistemoje (18). Pastarąją klasifikaciją (ją kurė ir terminų aprašymus teikė nemaža dalis enciklopediją rengusių autorių) gretinant su enciklopedijos temomis, matyti ryškūs skirtumai. Kyla klausimas: klasifikacijos pertvarka pradėta iš esmės ar pasikeitimus nulėmė vienkartiniai šio leidinio poreikiai? Tai labai svarbu, nes leidinys yra skiriamas ir turėtų būti naudojamas įvairių lygių edukacijai.

(13) *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*. Sud. Vida Savoniakaitė. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto 1-kla, 2011, p. 9.

(14) Bernard, Alan; Spencer, Jonathan. *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London: Routledge, 2002 [žiūrėta 2012 08 12]. Prieiga per internetą: http://books.google.lt/books?id=o1VpdrbH3BUC&printsec=frontcover&dq=barnard+alan&source=bl&ots=LsReF7d3d4&sig=JiuRfG4OVszXWTWEftMALUV7mKc&hl=lt&sa=X&ei=x8gnUM27Jqni4QTekYHwDA&redir_esc=y#v=onepage&q=barnard%20alan&f=false

(15) *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*. Sud. Vida Savoniakaitė. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto 1-kla, 2011, p. 420–424.

(16) Ten pat, p. 11.

(17) *Lietuvių etnografijos bruožai*. Redagavo A. Vyšniauskaitė. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros 1-kla, 1964; Dundulienė, Pranė. *Lietuvių etnografija*. Vilnius: Mokslas, 1982; Dundulienė, Pranė. *Lietuvos etnologija*. Vilnius: Mokslas, 1991; Milius, Vacys. *Lietuvių etnologijos bibliografija*. Vilnius: LII 1-kla, 2001; 2005.

(18) Prieiga per internetą: http://www.aruodai.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=43&Itemid=51 [žiūrėta 2012 08 13].

Atrandant arba pasirenkant naują požiūrio į tą patį objektą (šiuo atveju tai yra lietuviškos tapatybės aspekto išryškėjimas) tašką, keičiasi ir jo vieta klasifikacijoje. Bene ryškiausias pavyzdys enciklopedijoje – sąvoka Alus, „pakilęs“ iš mitybos kategorijos ir tapęs kultūros ženklu. Stubbinantis sprendimas iš dalies yra pateisinamas tik perskaičius straipsnį, kuriame išryškinta šio gėrimo apeiginė ir ritualinė prasmė. Tačiau tuomet labai daug objektų, sutelkus dėmesį ne į prigimtine jų reikšmę ir funkciją, bet į ritualinę / apeiginę, tampa kultūros ženklais. Pati tema „Kultūros ženklai“ yra labai talpi, gražiai skambanti, tačiau „iš kito pasaulio“.

Daugelis vardyno sąvokų yra labai plačios, galinčios būti temomis (kad ir minėtoji sąvoka „Verslai“), tačiau pažvelgus į sąvokų visumą paaiškėja, kad toks ir buvo sumanymas. Vis dėlto keletas sąvokų tarsi iškrenta iš konteksto, atrodo esančios hierarchiškai žemesnio lygmens („Alus“, „Piemėnavimas“) arba galinčios būti kitos sąvokos dalimi („Kitos religijos“ – „Religija“; „Etnografinių regionų tautiniai drabužiai“ – „Tautiniai drabužiai“; „Archeologinė istorinė apranga“ – „Istorinis kostiumas“ ir kt.). Ypač pasigendama sąvokos „Folkloras“ arba „Folkloristika“ – ar ji neteiktina ir nevartotina (enciklopedijoje yra „Folkloro ansambliis“ ir „Folkloro festivaliai“)? Ir dar: jeigu yra sąvoka „Folkloro ansambliai“, kodėl nėra sąvokos „Etnografiniai ansambliai“? A. Zabelienės straipsnyje sąvokos folklorinis ir etnografinis ansambliai vartojamos sinonimiškai, apie jų skirtumus autorė neužsimena (19).

Gana dažnai lieka neaiški vardyno sąvokų priskyrimo temoms motyvacija. Pavyzdžiui, „Tradicinė architektūra“ priklauso temai „Regionas ir vieta“, o „Sakralinė smulkioji liaudies architektūra“ – temai „Kultūros ženklai“; „Liaudies meteorologija“ ir „Liaudies metrologija“ priskirtos temai „Bendruomenė“, nors straipsnių autorius Libertas Klimka teigia, kad liaudies meteorologija yra „etnožinijos sritis“, o liaudies metrologija yra „istorinės metrologijos objektas“ (20); „Bendruomenės“ temai priklauso ir „Liaudies medicina“, nors straipsnio autorė Veronika Gribauskaitė ją įvardija kaip „liaudies kultūros sritį“ (21) ir t. t. Tokių pastebėjimų galima būtų išsakyti ir daugiau. Aišku viena, kad temų ir vardyno sąvokų sudarymas kuriant enciklopediją yra nepaprastai sudėtingas ir lemtingas etapas.

Atskira enciklopedijos dalis paskirta 36 etnologijai nusipelnusių asmenų biografijoms. Su visa pagarba įtrauktiems ir neįtrauktiems į šį sąrašą asmenims tenka apgailėstauti dėl teiginio, kad tai – daugelio Lietuvos mokslininkų, istorinių asmenybių biografijos (22). Visiškai nesuprantami jų atrankos principai. Biografijos pateiktos tik iki V raidės, paskutinioji – Eduardas Volteris. Negalima nepastebėti, kad nėra etnomuzikologijos klasiko Juozo Žilevičiaus arba talentingos šių laikų etnomuzikologės Rūtos Žarskienės biografijų. Pirmųjų bene gausiausiai pateikusių etnografinių žinių apie lietuvių dvasinę ir materialinę kultūrą – Mato Pretorijaus, Teodoro Lepnerio kt. biografijos taip pat neįtrauktos, bet čia randame Eduardo K. S. Gizevijaus biografiją.

Enciklopedijos straipsnių struktūra ir stilistika, palyginti su kitų enciklopedijų tekstais, išskirtinė. Autoriams suteikta laisvė aprašomąjį dalyką pateikti plačiai, bet pagal nurodytą schemą – sąvokos apibrėžimas, teorinės sampratos, istoriografija, palyginimai su pasaulio mokslo diskursais ir istorija, vietinės, regioninės ypatybės, etnografiniai pavyzdžiai, lietuviškumas. Pasinaudojusieji ja pateikė nuoseklius, informatyvius, išsamius tekstus. Ypač patrauklus ir naudingas naujausių lietuvių etnologijos ir antropologijos tyrimų pristatymas bei jų

(19) *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*. Sud. Vida Savoniakaitė. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto I-kla, 2011, p. 139–140.

20 () Ten pat, p. 209, 212.

(21) Ten pat, p. 207.

(22) Ten pat, p. 11.

vieta platesniame kaimyninių šalių, Europos ar net pasaulio kontekste. Daugelio straipsnių autoriai pateikia išsamų, kartais net labai išplėtotą bibliografijos sąrašą, pagal naudą konku-ruojantį su straipsniu.

Leidinyje yra kruopščiai parengtos svarbios dalys – asmenvardžių, dalykinė, vietovardžių rodyklės, skaitytojui sudarančios galimybę greičiausiai gauti reikiamą informaciją, kartais net įžvelgti reiškinių tarpusavio ryšius.

Tęstinumą ir sklaidą Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedijai užtikrina sukurta internetinė prieiga. Atvertus elektroninę versiją, akį patraukia ypač malonus, elegantiškas, turinį atitinkantis vaizdas, aiški struktūra, įvairios paieškos galimybės. Tai didelę patirtį turinčio, gebančio įsiklausyti ir suprasti gerokai „humanizuoto“ informatikos specialisto Evaldo Ožeraičio nuopelnas.

Elektroninės enciklopedijos tekstai iliustruoti beveik septyniomis dešimtėmis tarmiškų etnografinių pasakojimų (kai kurie ir fotografijomis), vienuolika teminių vaizdo įrašų. Apmaudu, kad tarp jų nėra medžiagos iš vidurio ir vakarų Lietuvos. Reikia tikėtis, kad ateityje čia galėsime išgirsti ir žemaitišką, mažlietuvišką tarmes, pamatyti jų švenčių ir darbų vaizdus. Tokią viltį turi ir skaitytojams suteikia enciklopedijos sudarytoja Vida Savoniakaitė, tikėdamasi, kad *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija* ateityje pildysis ir plėsis. Baigiant norisi pabrėžti ankstesnę mintį, kad fundamentalių informacinio pobūdžio leidinių, tokių kaip ir ši enciklopedija, rengimas taptų ne trumpalaikiu, bet ilgalaikiu tęstiniu projektu, įtrauktu į strateginį atsakingos institucijos planą ir biudžetą.

Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija – tai kitokia pradžia: skatinanti domėtis ir gilintis, mąstyti ir diskutuoti, priimti ir atmesti, susitelkti ir eiti pirmyn.

Doc. dr. Lina PETROŠIENĖ
Klaipėdos universitetas